

צעדיה הראשונים של המחלקה לכלכלה חקלאית ומנהל בפקולטה לחקלאות

יואב כסלו

24.3.15

לכלכלה החקלאית בפקולטה היו שתי תקופות. באפיון פשוט, בתקופה הראשונה הכלכלה נתפסה כאחד מענפי החקלאות; בתקופה השנייה הכלכלה החקלאית הייתה הפרק במדע הכלכלה שעוסק בתחום החקלאות.

לכלכלה חקלאית הייתה קיימת בפקולטה מיום היווסדה ואף לפני כן. הפקולטה לחקלאות נפתחה רשמית בחודש דצמבר 1942. היא קמה ברחובות ליד תחנת הניסיונות החקלאית (שממנה צמח מנהל המחקר החקלאי) ושני האישים שהיו פעילים בהקמתה היו יצחק אלעזרי-וולקני שהיה אז מנהל התחנה וחיים וייצמן, לימים נשיא המדינה ומי שהקים את מכון זיו שהתפתח להיות למכון וייצמן. עוד בשנת 1937 נתרמה לאוניברסיטה הקתדרה לכלכלה חקלאית על שם רות אונברג והמופקד הראשון עליה היה אלעזרי-וולקני. הוא היה איש המעשה והמחקר החקלאי, אך התעניין גם בכלכלת הענף: הוא חקר את משק הפלח הערבי ואת המשקים של המתישבים הטמפלרים-הגרמנים. כן כתב ספר על תכנון ההתיישבות.

תלמידי הפקולטה לחקלאות שלמדו בשתי שנות הלימודים הראשונות בירושלים, למדו שם מבוא לכלכלה, ולאחר שעברו לרחובות, למדו כלכלת המשק החקלאי, תכנון וחשבונאות חקלאית (ניהול פנקסים במינוח של אותם ימים). המורים הראשונים היו אלעזרי וולקני, ד"ר י. קדמון, גם הוא מתחנת הניסיונות, ודוד רוזוליו, נציב שירות המדינה. לימים הצטרפו לסגל התוכנית ד"ר יהודה לווה מאפק (בנק לאומי) שלימד כלכלת המשק החקלאי ופרופ חיים הלפרין שהיה מנכ"ל משרד החקלאות והמייסד והמנהל הראשון של הבנק לחקלאות; הוא לימד מדיניות אגררית.

התקופה השנייה בתולדות הכלכלה החקלאית נפתחה בשנת 1957 עם הצטרפותו של יאיר מונדלק ששב אז מלימודים בארצות הברית. המעבר לתקופה השנייה התממש בשני מאפיינים: לתוכנית הלימודים נוספו מקצועות כלכליים תאורטיים-מדעיים וכלים מודרניים; ביניהם, מיקרו ומקרו כלכלה, אקונומטריקה, תכנון מתמטי. ובמקביל, חברי הסגל שהצטרפו למחלקה היו כולם לאחר לימודים מתקדמים והשלמות; ברוב המקרים באוניברסיטאות מובילות בארצות הברית. התקופה השנייה בחיי המחלקה הצטיינה גם בהרחבה והעמקה של המחקר בתחום. בימים ההם כל התלמידים לתואר שני היו חייבים בעבודת גמר מחקרית והיו על כן שותפים לרוב עבודת המחקר במחלקה. כאן אפשר יהיה להציג, להדגמה, רק מבחר מצומצם מתוך העבודות שנעשו וגם זאת רק עבור השנים הראשונות של העבודה המחקרית.

מראשיתו, המחקר במחלקה (ובמרכז למחקר בכלכלה חקלאית שקם לצידה) התמקד בראש ובראשונה בבעיות החקלאות הישראלית. חיים הלפרין ודן ירון חקרו את מצבם של מושבי העולים ופעילותם המשקית והכלכלית. הם הראו שכבר לאחר חמש שנים להתיישבותם, היו מושבי עולים שהתגברו על הקשיים הכבדים והצליחו להקים משקים חקלאיים שתרמו להספקת המזון לארץ ולהכנסות המשפחה החקלאית. הממצאים הללו הביאו אותם למסקנה אופטימית בדבר ההצלחה הצפויה למפעל התיישבות העולים שהיה אז בראשיתו. אולם בכל זאת, ההכנסות של המשפחות החקלאיות במושבי העולים היו בתקופת המחקר נמוכות במידה ניכרת מן ההכנסות של המשפחות במושבים המבוססים. תיקון הפער הזה עמד במשך שנים רבות במוקד הפעילות של המוסדות המיישבים והמתכננים. אף על פי כן נמצא בעבודת גמר בהדרכת יואב כסלו ואיל קמחי שבשנות

התשעים של המאה העשרים עדיין היה הפרש ניכר בין היקף הייצור במשקים המשפחתיים ביישובים שהחלו כמושבי עולים לבין הגודל המקביל במשקים שבמושבים הוותיקים.

הכלכלה של המשקים המשפחתיים במושבים הוותיקים-המבוססים, כפי שהשתקפה בנתונים משנות החמישים, נחקרה בידי יאיר מונדלק. הוא הסביר שהיות והמשקים הללו היו מוגבלים בשטחי הקרקע שעמדו לרשותם, המתיישבים הרחיבו את ענפי החי-לול ורפת. כן מצא שעל אף שהמשקים התחילו את דרכם בתנאים זהים, נוצרו ביניהם במשך הזמן הפרשים ניכרים ששקפו הפרשים בכישורים וביכולת הניהול של החקלאים. מחקר נוסף של מונדלק באותה תקופה הכין תחזיות להתפתחות החקלאות לשנים הבאות. התחזיות הצביעו על הצורך להתחשב כהלכה בהתפתחות האוכלוסייה ובביקוש למוצרי החקלאות שמשנתה עם צמיחת המשק הלאומי. לממצאים ולמסקנות אלו היו השלכות מעשיות על תכנון החקלאות וקביעת התפתחותה.

בחקלאות הייתה ויש גם היום מעורבות ממשלתית רבה; המעורבות הייתה בעצימות גבוהה במיוחד בענף הלול—בקביעת הייצור ובשיווק; היא הוסברה בצורך למתן את התנודתיות הרבה במחירים ובכמויות שאפיינה את הענף. פנחס זוסמן ואמוץ עמיעד חקרו את שלוחת הפטמים של הענף והציעו למועצת הלול תכנית לשיפור התכנון וההכוונה בעלות מצומצמת לתקציב הציבורי.

בעשורים הראשונים למדינה היה ענף ההדרים מהמובילים בתחום הייצוא אך הוא נתקל בקשיים כאשר בשוקי היעד חלו שינויי מבנה מרחיקי לכת. לבקשת המועצה לשיווק פרי הדר הכינו יקיר פלסנר ואיתן הוכמן (אז באוניברסיטת תל אביב) תכנית להכוונת הייצוא בתנאים המשתנים; התכנית שפרה את ההכנסות בתחום זה.

בעיות המים וההשקיה היו מאז ומתמיד מן השאלות הקשות של החקלאות שלנו. דן ירון התמקד במחקריו בהיבטים הכלכליים של ההשקיה ובשיתוף עם חוקרים ממנהל המחקר החקלאי בירר את האפשרות להוסיף השקיית עזר לחיטה באזורים מעוטי הגשמים בנגב. במחקר פותחו שיטות תכנון מתאימות לבעיה זו ונמצא שאם מכסות המים ליישובים באזור תהיינה נמוכות יחסית, תהייה הצדקה כלכלית להשקיית עזר בחיטה. בצפון הארץ התעוררה בעיה שונה: בשנים גשומות נוצרו הצפות בעמק החולה שגרמו לנזקים חמורים. יואב כסלו סייע בהכנת תכנית למניעת ההצפות, הצביע על ההשקעות הדרושות ועל השלבים לבנייתן.

חוקרי המחלקה עבדו גם על בעיות שמחוץ לישראל, בדרך כלל בשיתוף עם חוקרים מארצות אחרות. יאיר מונדלק בחן את הצמיחה הכלכלית של ארגנטינה. במחקר נמצא שמדיניות כלכלית נכונה מעודדת צמיחה ופיתוח, הן של החקלאות והן של הענפים האחרים. ארגנטינה לא נקטה במדיניות כזו והחקלאות שלה, שהייתה בראשית המאה העשרים מהמובילות בעולם, פיגרה במשך תקופה ארוכה ולא נצלה את מלוא יכולה. יואב כסלו השתתף במחקר על כלכלת המחקר החקלאי בהשוואה בינלאומית. הממצאים הצביעו על הכדאיות של ההשקעה הציבורית במחקר. צבי לרמן חקר את התפתחות החקלאות ברוסיה ובמדינות הגוש הסובייטי לשעבר; במיוחד התמקד בשאלות הקרקע והראה כיצד רפורמות קרקעיות והעברת הבעלות לידי החקלאים-המעבדים שפרו את פרוץ הייצור והכנסות הענף. המחקר והמעקב בכיוון זה עדיין נמשכים.

עם השנים, המחקרים וההוראה במחלקה התפתחו והתרחבו לתחומים ונושאים רבים שאינם מכוסים בסקירה קצרה זו. המעוניינים ילמדו עליהם בדפי הבית האישיים באתר המחלקה.

מקורות

אלעזרי-וולקני, יצחק, תרצ"ז, תיכון החקלאות בארץ, התחנה לחקר החקלאות, רחובות.
 הלפרין, חיים ודן ירון, תשי"ח, מושבי עולים, המחלקה לכלכלה חקלאית, הפקולטה לחקלאות,
 רחובות.
 כהנוביץ, עמית, יואב כסלו ואיל קמחי, 1999, התפתחות המשקים המשפחתיים במושבים בין השנים
1975 ו-1995, מאמר מחקר מס. 9914, המרכז למחקר בכלכלה חקלאית, רחובות.
 כסלו, יואב (עורך), 1990, טכנולוגיה, קואופרציה, צמיחה ומדיניות, מחקרים בכלכלה חקלאית,
 הוצאת מאגנס והמרכז למחקר בכלכלה חקלאית, רחובות.
 לבסקי, חגית (עורכת), תשס"ה, תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים, התעצמות אקדמית תוך
מאבק לאומי, מאגנס.
 לווה, יהודה, 1963, המשק החקלאי וניתוחו הכלכלי, עם עובד.
 מונדלק, יאיר, 1964, ניתוח כלכלי של משקים משפחתיים מבוססים בישראל 1953 – 1958, מרכז
 פאלק למחקר כלכלי בישראל.
 _____, 1965, תחזיות ההיצע והביקוש לתוצרת חקלאית בישראל, סקירה כללית וסיכום, מרכז
 פאלק למחקר כלכלי בישראל.
 _____, (עורך), 1975, מחקרים בכלכלה חקלאית, קובץ מאמרים לזכרו של פרופסור חיים
הלפרין, המרכז למחקר בכלכלה חקלאית, רחובות.
 פינטהוס, משה י', "לימודי החקלאות: מחזון למציאות", בתוך: לבסקי, תשס"ט.

Lerman, Zvi (ed.), 2008, Russia's Agriculture in Transition, Lexington Books.